

Conversation discourse analysis in the narrative song "Shah Maghsoud"

Mahmoud Ranjbar^{*1}, Ali Safaei², Razieh Fani³

Abstract

Discourse conversation analysis as an interdisciplinary tendency, in examining texts, goes beyond the level of sentences and words and pays attention to the situational context formed in the text. In this research, we seek to find a way through which the conversations of the narrative song "Shah Maghsoud", composed by Hossein Safa, can be analyzed. This song has been written with the theme of sustainability literature and according to the approaches taken from linguistics, its conversation analysis has been studied at three levels: 1. Language structure: in terms of word usage, grammatical constructions, sentence construction and Discourses; 2. Interpersonal communication in terms of speech interactions, implicit conversations, adjacent sequences and pairs, and taking turns; 3. Examining the conversation in relation to social action, like frame and genre and everything that is at the level of discourse. This song has a real conversation as a discourse text; The results of this study show how the relationship between discourse actions and social action with the help of background knowledge and awareness of ideas and social expectations accepted by members of society leads to the emergence of different levels of discourse.

1. Associate Professor of Persian Language and Literature, University of Guilan, Rasht, Iran.
<https://orcid.org/0000-0001-5279-0751>

2. Professor of Persian Language and Literature, University of Guilan, Rasht, Iran.
<https://orcid.org/0009-0000-0272-2419>

3. PhD in Persian Language and Literature, Postdoctoral Researcher, University of Guilan, Rasht, Iran.
<https://orcid.org/0000-0001-5458-0926>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY - NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Received: 13/08/2024
Accepted: 19/10/2024

* Corresponding Author's E-mail:
mranjbar@guilan.ac.ir

Keywords: Discourse Analysis, Conversational Discourse, Shah Maghsoud, Sustainability Literature, Discourse Level.

1. Introduction

Contemporary poetry has achieved significant acceptance owing to its propensity for narration, the articulation of lived experiences, and quotidian social realities. Predominant concepts and images in contemporary poetry often entail the reproduction of dialogue and participant engagement practices. Through the analysis of these elements, it is possible to uncover the quality of individual interactions, social communication, power networks, and cultural relations. Interactions within narrative poetry are apprehended by scrutinizing scene details, events, the concealed layers of conversation, and the mode of presenting, producing, and organizing situations. In contemporary narrative poetry, the characters and the audience are not passive; they concurrently participate in shaping society, culture, and discourse from their respective viewpoints. This process initially emerges as inextricable codes and details but proves efficacious in discursive relations and interactions, within linguistic and social realms—encompassing linguistic interaction, semiotic and thematic cues—for revealing cultural and social situations that demonstrate dominance and ideology.

2. Theoretical Framework

This study aims to demonstrate the narrative structure of contemporary poetry from a discursive perspective and to examine the principal indicators of discursive action. We have selected one example of contemporary poetry for this purpose. The primary objective of this research is to investigate the quality of the three-level analysis of conversational discourse and the hidden layers of meaning in contemporary narrative poetry. In the subsequent section, we seek to demonstrate: Who directs the conversation in this poem, and who determines the topic of discussion? Which party speaks more, and in what contexts are heteroglossic expressions more frequently employed? On a macro level, we pursue the question of how the sub-utterances in the ballad "Shah-e Maghsoud" function.

3. Methodology

Linguists engage in conversation analysis to study the quality of the production and organization of dialogue and linguistic interactions. The main indicators of discursive action are:

1. Discursive Positioning: In discursive positioning, the speaker declares a stance. It is through this declaration that the discursive act—i.e., utilizing a form of presence between internal elements related to content and external elements related to linguistic forms—is established.
2. Discursive Connection and Disconnection: Upon the realization of positioning by the speaker, the work of referential indicators begins, and new positions emerge. These are not only identifiable but also enter into a relationship with the initial position. Disjunctive indicators lead to plurality and multiplicity in speech, resulting in its expansion and development, whereas discursive connections are univocal and one-dimensional. Under these conditions, discourse has no choice but to seek the initial or primary situation.

4. Results and Discussion

The purpose of detailing a discourse is to describe it as part of a social process. This social action demonstrates how social structures determine a discourse. Every linguistic interaction occurs within a specific temporal and spatial context and does not take place in a neutral environment or a vacuum. Participants in a conversation engage in interaction based on their social status and individual categories. Therefore, every interaction is connected to the social context, which includes the participants and the relationships among them. This necessitates that any study in the field of dialogue is influenced by approaches from the social sciences. Conversation Analysis or Discursive Conversation Analysis is closely linked to sociology because, in analyzing the interactive system, its distinct methodology and focus on details are not entirely aligned with traditional sociological perspectives (Wooffitt, 2005, p. 186). Text and context are interrelated, and each individual plans, directs, and interprets their conversations—even seemingly simple everyday dialogues—according to the temporal, spatial, and related categorical situations.

---

5. Conclusions and Suggestions

Conversational Discourse Analysis, as an interdisciplinary approach, transcends the level of sentence and utterance in text examination, focusing instead on the situational context formed within the text. In this research, the ballad "Shah-e Maghsoud," with its theme of protest and war literature, was examined. It was articulated that the poem presents a non-linear narrative of a father grappling with the traumas of war, with the child narrating his sufferings. By astutely choosing the child as the narrator, the poet critiques generational disconnect and points to a commonality in the child's direct perception. From the poet's perspective, historical and social developments can be criticized through conversation within an informal social framing. The ballad "Shah-e Maghsoud" critiques the neglected aspects of modern life and demonstrates how ideological and social origins lead to a complex situation that ultimately results in one generation being overlooked by the fate of another. Drawing on approaches from linguistics, the conversation analysis of this work was conducted at three levels: structure, language, and supra-sentential communication.

دوفصلنامه روایت‌شناسی

سال ۹، شماره ۱۸، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، صص ۴۰۶-۴۳۸

مقاله پژوهشی

تحلیل گفتمان مکالمه در ترانه‌ی روایی «شاه مقصود»

محمود رنجبر*^۱، علی صفایی^۲، راضیه فانی^۳

(دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۳ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۸)

چکیده

تحلیل گفتمان مکالمه به‌عنوان روشی میان‌رشته‌ای، در بررسی متون از سطح جمله و کلام فراتر می‌رود و به بافت موقعیتی و اجتماعی شکل‌گرفته در متن توجه می‌کند. در این پژوهش از تحلیل گفتمان مکالمه بهره گرفته‌ایم. در این روش، آثار هنری و ادبی در سه سطح بررسی می‌شود. این سه سطح عبارت‌اند از: ۱. ساختار زبان: از نظر کاربرد واژگان، ساخت‌های دستوری، ساخت جمله و فراگفتمان‌ها؛ ۲. ارتباطات فراجمله‌ای از نظر کنش‌های گفتاری، تلویحات مکالمه‌ای، توالی و جفت‌های هم‌جوار و نوبت‌گیری؛ ۳. بررسی مکالمه در ارتباط با کنش اجتماعی، یعنی قاب و ژانر و هرچه در سطح گفتمانی قرار دارد. پرسش اصلی این جستار بررسی چیستی و کیفیت مواجهه سطوح گفتمانی ترانه‌ای روایی با کنش اجتماعی و ارتباط بین‌نسلی به‌عنوان بافت موقعیتی و

۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه گیلان، رشت، ایران (نویسنده مسئول)

* mranjbar@guilan.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0001-5279-0751>

۲. استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه گیلان، رشت، ایران

<https://orcid.org/0009-0000-0272-2419>

۳. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، محقق پسادکتری دانشگاه گیلان، رشت، ایران

<https://orcid.org/0000-0001-5458-0926>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY - NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

اجتماعی است. به همین منظور ترانه‌ی روایی «شاه مقصود» سروده‌ی حسین صفا را انتخاب کردیم. این ترانه با مضمون اعتراض و روایتی ضد جنگ است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد این ترانه با کاربرد مکالمه‌ای واقعی به‌مثابه‌ی متنی فراگفتمانی توانسته روایتی پسامدرن در ارتباط بین‌نسلی پدید آورد. سطوح مختلف گفتمانی در این ترانه، نشان از چگونگی ارتباط بین کنش‌های گفتمانی و کنش اجتماعی به کمک دانش زمینه‌ای مخاطب دارد. روای با کاربرد تلویحات مکالمه‌ای ضمن آگاهی با اندیشه‌ها و انتظارات اجتماعی و ارزش‌های چندگانه مورد قبول اعضای جامعه به‌ویژه نسل جوان، گفتمان خودی را در برابر گفتمان متقابل برای نشان دادن جنبه‌هایی از واقعیت زندگی سوژه بازنمایی می‌کند.

واژه‌های کلیدی: گفتمان مکالمه‌ای، شاه مقصود، ادبیات اعتراض، سطح گفتمان.

۱. مقدمه

شعر معاصر به دلیل گرایش به روایت‌پردازی، بیان تجربه‌های زیسته و واقعیت‌های روزمره‌ی اجتماع تا حد زیادی از مقبولیت برخوردار شده است. آنچه از غالب مفاهیم و تصاویر شعر معاصر به دست می‌آید، بازتولید مکالمه و رویه‌های تولید مشارکت‌کنندگان است، به گونه‌ای که از خلال تحلیل آن می‌توان کیفیت تعامل افراد، ارتباط اجتماعی، شبکه‌های قدرت و مناسبات فرهنگی را کشف کرد. تعاملات افراد در شعر روایی با تحلیل جزئیات صحنه‌ها، رویدادها، لایه‌های پنهان مکالمه و نحوه‌ی ارائه‌ی موقعیت، تولید و سازماندهی آن به دست می‌آید. در شعر روایی معاصر شخصیت‌های درون شعر و مخاطبان منفعل نیستند و به شکل‌دهی توأمان جامعه، فرهنگ و گفتمان از دیدگاه خود می‌پردازند. این فرایند در آغاز به صورت رمزگان و جزئیات تفکیک‌ناپذیر پدیدار می‌شود، اما در روابط و تعاملات گفتمانی، قلمرو زبانی و اجتماعی، شامل برهم‌کنش زبانی و سرنخ‌های نشانه‌شناختی و موضوعی، موقعیت‌های فرهنگی و اجتماعی برای نشان دادن سلطه و ایدئولوژی کارآمد

است. بنابراین «آنچه در گفتمان اهمیت دارد، عمل زبانی است، ترکیبات دیگر که در این اعمال دخیل‌اند، ثانویند» (شعیری، ۱۳۸۵، ص. ۲۹). در این پژوهش با هدف نشان دادن پیکره‌روایی شعر معاصر از دیدگاه گفتمانی و بررسی شاخص‌های اصلی عمل گفتمانی، یکی از نمونه‌های شعر معاصر را برگزیدیم. هدف اصلی این جستار بررسی کیفیت عمل سطوح سه‌گانه تحلیل گفتمان مکالمه و لایه‌های پنهان معنا در شعر روایی معاصر است. در بخش بعدی مقاله در صدد آن هستیم نشان دهیم در این شعر، چه فردی گفت‌وگو را هدایت می‌کند و موضوع گفت‌وگو را چه کسی تعیین می‌کند؟ کدام یک از طرفین بیشتر سخن گفته‌اند و عبارات‌های دگرسان در چه موقعیت‌هایی کاربرد بیشتری داشته‌اند؟ در سطحی کلان‌تر به دنبال این پرسش هستیم که چگونگی عمل پاره‌گفتارهای شعر شاه مقصود را دریابیم؛ به عبارتی نشان دهیم که آیا این پاره‌گفتارها نماینده کاربرد زبان در مهم‌ترین و اصلی‌ترین نقش خود، یعنی ارتباط، نحوه تعامل افراد، ساختار قدرت و روابط اجتماعی است؟ آیا می‌توان این شعر را به‌عنوان متنی برآمده از بطن اجتماع، ترکیبی از سازوکارهای تعامل ذهنی، ویژگی‌های شخصیتی شاعر (مؤلف) و گفتمان و ایدئولوژی‌های غالب در جریان‌های فکری و اجتماعی زمانه شاعر دانست؟ به نظر می‌رسد دیدگاه «گفتمان‌شناخت» به دلیل توجه به مؤلفه‌های تحلیل گفتمان مکالمه برای کشف معانی ضمنی، روابط و تعاملات اجتماعی و نیز ایدئولوژی‌های پنهان سودمند باشد، زیرا اساساً شعر، معنایی چندلایه دارد و فهم آن‌ها در سطح اولیه دشوار است، از این رو با بهره‌گیری از روش نوین گفتمان مکالمه دقت بیشتری را می‌طلبد.

۱-۱. پیشینه پژوهش

گفتمان مکالمه یکی از حوزه‌های تحلیل گفتمان^۱ است. تاملین و دیگران (۱۹۹۷) به پیروی از چیف (۱۹۹۴) با طرح مسئله گفتمان مکالمه بر نوعی شناخت‌شناسی یا معرفت‌شناسی مکالمه^۲ تکیه کردند که به مطالعه قلمروهای زبانی، هستی، ابعاد دانش و ظرفیت‌های زبانی انسان برای کنترل جریان اطلاعات و درک حقیقت جهان می‌پردازد. دایان پوتروتو (۱۳۹۰) نیز در مقاله‌ای با عنوان «نقش انسجام‌دهنده استعاره شناختی در گفتمان مکالمه» به توانایی گوینده برای کنترل جریان اطلاعات در چهار سطح اشاره کرده است. این چهار سطح عبارت‌اند از:

۱. سطح بلاغی،^۳ ۲. سطح ارجاعی،^۴ ۳. سطح مضمونی،^۵ و ۴. سطح کانونی.^۶ از نظر تاملین و پورتوتو مکالمه و جریان تبادل اطلاعات در حوزه شناخت جای می‌گیرد. به عبارتی ساده‌تر مفاهیم، حین تولید و دریافت گفتمان مکالمه بر پایه درکی متقابل جای می‌گیرد که در آن سطوح چهارگانه جریان اطلاعات پدیدار می‌شود. تحلیل و گفت‌وگوهای متون ادبی به‌طور عام و متون با موضوعات ادبیات اعتراض یا جنگ به‌طور خاص تاکنون از این نظر چندان مورد توجه نبوده است؛ مقالات و پژوهش‌هایی با رویکرد تحلیل گفتمان نوشته شده است که می‌توان به این موارد اشاره کرد:

شعیری و ترابی (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی شرایط تولید و دریافت معناها در ارتباط گفتمانی» به بررسی عوامل شکل‌گیری و انتقال معنا همچون تعامل‌های زبانی، تولید و تعاملی بودن معنا، ارتباط و فرایند تنشی معنا، تعبیرهای معنایی و توانش‌های دخیل در دریافت معنا پرداخته و نشان داده‌اند که معنا در چرخه تعامل براساس موقعیت و طی فرایندی تحقق می‌یابد که در آن شرکای گفتمانی (گفته‌پرداز و مخاطب) به‌طور فعال دخالت دارند.

آقاگل‌زاده و همکاران (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای با عنوان «توصیف زبان‌شناختی ویژگی‌های واژگانی گفتمان مکالمه پیام کوتاه زنان و مردان فارسی‌زبان» به بررسی و تبیین کاربرد انواع

گفتمان‌ها، در پیام‌کوتاه‌های مردانه و زنانه پرداخته‌اند. نوروزپور و همکاران (۱۴۰۰) نیز در مقاله‌ای با عنوان «گفتمان مکالمه‌ای، روشی در تحلیل مکالمه در متون روایی و تاریخی»، ضمن معرفی روش‌های تحلیل مکالمه، یک نمونه از مکالمات موجود در تاریخ بیهقی را در سطوح خرد، میانی و کلان مورد تحلیل و بررسی قرار داده‌اند. درباره «گفتمان مکالمه» رنجبر و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان گفتمان مکالمه در تعامل نسلی شعر پایداری به مطالعه موردی شعر «طهران، تهران» از اندیشه فولادوند پرداختند.

۲-۱. متن ترانه شاه مقصود

این جنگل چوب‌خورده تو نعره‌های خفیفش شیر لگدخورده داره
 دریاست، دریای تابوت، رو شونه‌های نحیفش مرغابی مرده داره
 طفلک همه‌اش لنگ نونه، این سفره هرچی که داشته برداشته و بذل کرده
 از تشنگی نصف‌جونه، این مشک دستاش و عمری نذر ابوالفضل کرده
 این صورت استخونی از فقر سیلی که می‌خورد، درد فراموش می‌کرد
 البته یادم نمی‌ره، وقتی جوون بود با فوت خورشیدو خاموش می‌کرد
 روحی که رو موج افام می‌نشست کنج اتاق و سرگرم بخت خودش بود
 لبخند می‌زد به آفت سببی که نعشش همیشه زیر درخت خودش بود
 ای چرک رو اسکناسا، ارابه ناشناسا، پیکان دلتنگ، بابا
 بار تلنبار مونده، از شهر و از یار مونده، قربانی جنگ، بابا
 بی‌جامه بی‌ادامه، چشم انتظار یه نامه، تسبیح و سجاده بابا
 ای سرفه‌های پر از دود، ویرونه شاه مقصود، از سکه افتاد بابا
 می‌گفت: «جاهل که بودم؛ عمر عزیزم هدر شد توی صف سینماها»
 می‌گفت: «امروز دیگه نقش مهمی ندارم توی تئاتر شماها»

می‌گفت: «ده سال هر روز راه دواخونه‌ها رو ترک موتور گریه کرده
 از اون سر چاله‌میدون تا این سر توپخونه با توپ پر گریه کرده»
 می‌گفت: «ما مرغ شامیم حالا، یا بزم عروسی، یا مجلس سوگواری!»
 می‌گفت: «فرقی نداریم. فرق ما دو تا شبیه اسب کالسکه‌ست و گاری»
 می‌رفت و می‌گفت: «پشت لبخند سه‌درچهارم قسط عقب‌مونده دارم»
 می‌گفت: «از من گذشته». می‌رفت و می‌گفت: «امشب مهمون ناخونده دارم»
 ای چرک رو اسکناسا، ارابه ناشناسا، پیکان دلتنگ، بابا
 بار تلنبار مونده، از شهر و از یار مونده، قربانی جنگ، بابا
 ای آخرین شاهنامه، افسانه بی‌ادامه، بی‌سنگ و کباده بابا
 تنهایی پرده‌خونا، ته مونده پهلونا، از اسب افتاده بابا

ترانه «شاه‌مقصود» نوشته «حسین صفا» یکی از جدیدترین آثار هنری ضد جنگ و ادبیات اعتراض است که با صدای تأثیرگذار «محسن چاوشی» از «آلبوم «امیر بی‌گزند» اجرا شده است. این اثر در سال‌های اخیر مورد توجه بسیاری از محافل ادبی و جوانان قرار گرفت. ویژگی دیگر این اثر، شیوه‌روایی غیرخطی درباره داستان پدری از قول پسرش است که فرایند گسست نسلی را دچار تردید می‌کند، به گونه‌ای که در گسست نسلی غالباً جوانان می‌کوشند آخرین پیوندهای وابستگی از والدین یا نسل بالغ را با گردنکشی و طغیان قطع کنند (شرفی، ۱۳۸۲، ص. ۱۰۸). حال آنکه در این روایت، نسل جوان، واگویه‌های پدر را با صدایی رسا بیان می‌کند و در واقع صدای یک نسل قبل از خود می‌شود.

۲. بحث

گفتمان به شکلی فراگیر ساحت زبان و اندیشه بشر را فرا گرفته است. «بنویست» گفتمان را «به کارگیری زبان به واسطه عمل استعمال فردی» می‌داند (شعیری، ۱۳۸۴، ص. ۳۲). در واقع گفتمان، مرادۀ بین‌گوینده و شنونده و بازنمود یک صدا در دل متن است (میلز، ۱۳۸۲، ص. ۷). آفرینندۀ ادبی، آگاهانه زبانی را برمی‌گزیند که پر از ابهام و سایه‌روشن‌های معنایی است. برخی تحلیلگران همچون «سینکلر»^۷ و «کولتهارد»^۸ معنای واحدهای گفتمانی، به‌ویژه گفتمان ادبی را آشکار و عاری از ابهام می‌دانند، اما اندیشمندانی چون «نورمن فرکلاف»^۹ معتقدند که معنای یک متن گاهی نامشخص است و واحدهای درون یک گفتمان، مستعد تفاسیر مختلف‌اند (همان، ص. ۱۹۵). رویکرد او در «جنبش» تحلیل گفتمان یکی از مدون‌ترین نظریه‌ها و روش‌ها در تحقیق حوزه ارتباطات، فرهنگ و جامعه به‌شمار می‌رود. فرکلاف برای اشاره به کل فرایند تعامل اجتماعی از اصطلاح «گفتمان» استفاده می‌کند که «متن» قسمتی از آن است. او برای گفتمان سه عنصر «متن، تعامل و بافت اجتماعی» را لازم می‌داند. روش تحلیل گفتمانی فرکلاف از سه سطح تشکیل شده است. نخست توصیف است، سطحی که براساس مشخصه‌های زبان‌شناختی خاص موجود در گفتمان توضیح می‌شود. مرحله توصیف، پیش‌فرض مراحل تفسیر و تبیین است و در آن به ویژگی‌های صوری متن پرداخته می‌شود (آقاگل‌زاده و طارمی، ۱۳۹۵، ص. ۳۹۸). دوم، تفسیر. در این سطح روابط موجود بین فرایندهایی که باعث تولید و درک گفتمان مورد نظر می‌شود و تأثیر انتخاب‌ها در پیکره گفتمان (از لحاظ واژگان و ساخت) مورد بررسی قرار می‌گیرد و در نهایت به تفسیر، توضیح و چرایی رابطه بین عناصر گفتمانی و اجتماع می‌پردازد؛ یعنی هدف آن، توضیح تأثیر گفتمان خاص در چهارچوب عمل اجتماعی، با توجه به پیشینه فرهنگی آن گفتمان و دلایل انتخاب و به کارگیری واژگان خاص در متن است (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۴، ص. ۱۲۹). البته گفتمان به همین سه سطح خلاصه نمی‌شود،

بلکه «هر گفتمان قلمروهایی را برای خود تبیین می‌کند این قلمروها به دلیل این که در درون فرایندی به نام ارتباط قرار می‌گیرند، ناچار به تعامل با یکدیگر هستند. در بعضی موارد ارتباط هم‌سوست و بین قلمروها رابطه هم‌پوشانی وجود دارد، اما در بعضی موارد رابطه بین این قلمروها هم‌سو نیست و بنابراین به جای هم‌پوشانی رابطه‌ای چالشی رقابتی یا تنشی بین آن‌ها به وجود می‌آید (شعیری، ۱۳۹۴، ص. ۱۱۷).

در حوزه گفتمان مکالمه، اگینز^۱ و اسلید^۱، بهترین رویکرد بررسی مکالمات را «رویکرد التقاطی» می‌دانند که به علت غنا، برای تحلیل پیچیدگی‌های تعاملات انسانی کارآمدتر است. از دید آنان یافته‌های زبان‌شناسی نقش‌گرا، زبان‌شناسی اجتماعی و قوم‌شناسی نباید در تحلیل مکالمه‌های غیر رسمی از نظر دور بماند (Eggin & Slade, 1997, p.16). در حوزه گفتمان «فرایند خلق معنا نخست به صورت تولید گفته‌ها و ترکیب آن‌ها در سخن صورت نمی‌گیرد. این فرایند در مسیر خود به وسیله ساختارهای روایی بارور می‌شود (ریمامکاریک، ۱۳۸۸، ص. ۱۷۸). گفته‌پرداز در ساختارهای روایی به ایراد موضع می‌پردازد. با تحلیل ساختارهای روایی «می‌توان نشان داد چه فردی گفت‌وگو را هدایت می‌کند؛ چه کسی منتظر پاسخ نمی‌ماند؛ موضوع گفت‌وگو را چه کسی تعیین می‌کند؛ چه کسی بیشتر سخن می‌گوید؛ در چه موقعیتی بیشتر عبارتهای دگرسان به کار می‌رود؛ موضع و رابطه مشارکان مکالمه، اتصال یا انفصال با مناسبات اجتماعی چگونه است (نوروزپور و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۳۵۸). فرایند موضع‌گیری و اتصال و انفصال گفتمانی در مکالمه به یکدیگر می‌رسند، زیرا در مکالمه وجه گفتاری گفتمان نشان داده می‌شود.

۲-۱. شاخص‌های اصلی عمل گفتمانی

زبان‌شناسان برای مطالعه کیفیت تولید و سازماندهی گفت‌گو و تعاملات زبانی به تحلیل مکالمه می‌پردازند شاخص‌های اصلی عمل گفتمانی عبارت‌اند از:

۱. موضع‌گیری گفتمانی: در موضع‌گیری گفتمانی گفته‌پرداز به اعلام موضع می‌پردازد، زیرا در این صورت است که عمل گفتمانی یعنی بهره‌مندی از نوعی حضور بین درونه‌ها و عناصر مربوط به محتوا با برونه‌ها یعنی عناصر مربوط به صورت‌های زبانی تبادل برقرار می‌شود.

۲. اتصال و انفصال گفتمانی: به محض تحقق موضع از سوی گفته‌پرداز؛ کار شاخص‌های ارجاعی آغاز می‌شود و موضع‌های جدید پدید می‌آید که نه تنها قابل شناسایی‌اند، بلکه با موضع اولیه وارد ارتباط می‌شوند. شاخص‌های انفصالی سبب تعدد و کثرت در سخن می‌شوند و بسط و گسترش آن را در پی دارند، اما اتصال گفتمانی تک‌سو و تک‌بعدی هستند. گفتمان در این شرایط راهی جز جست‌وجوی موقعیت اولیه یا مادر ندارد (شعیری، ۱۳۸۵، صص. ۲۹-۳۰).

۲-۲. مکالمه

مکالمه‌ها قسمتی از پیکره متون روایی هستند که می‌توان آن را از دیدگاه گفتمانی مورد بررسی قرار داد. در این روش، متن چون یک محصول تعاملی و نتیجه تفسیرهای متقابل الگوها در یک مکالمه دیده می‌شود (Wetherel, 2003, p. 51). ساختار مکالمه «بسیار پیچیده‌تر از جملات منفرد و حتی ساختار منسجم متن‌های تک‌صدایی است» (فاولر، ۱۳۹۵، ص. ۱۸۰). این متون از آنجاکه به واقعیت‌های اجتماعی نزدیکند، می‌توانند یکی از مهم‌ترین داده‌ها برای پژوهش‌های گفتمانی باشند، زیرا در آن‌ها «عناصر بسیاری به صورت

متوالی با هم در ارتباط هستند؛ بندهای جمله، جمله کامل، پاراگراف‌ها و گفت‌وگوها» (آسابرگر، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۲).

این رویکرد ارتباط میان گفتمان، مکالمه و شناخت، یعنی ارتباط ساختار گفتمانی متنی از یکسو و فعالیت‌های ذهنی پردازش، ذخیره و بازیابی اطلاعات را از سوی دیگر توصیف می‌کند (لیکاف و جانسون، ۱۳۹۵، ص. ۳۳۳). تمرکز بر جزئیات و ذکر اتفاقات اصلی و فرعی و ثبت این مکالمه، ویژگی برجسته کاربردشناسی شناختی است.

۲-۳. تحلیل شعر بر مبنای گفتمان مکالمه

«گفتمان مکالمه» را می‌توان از دیدگاه‌های زبانی، ارتباطات فراجمله‌ای و ارتباط با کنش اجتماعی، مورد بررسی قرار داد. در این بخش مهم‌ترین شاخص‌های گفتمان در ساختار زبانی و ارتباطات فراجمله‌ای به شرح زیر در ارتباط با شعر مورد بررسی دیده شده است.

۲-۳-۱. ساختار زبانی

در این سطح، ساختار گفت‌وگو از لحاظ «شاخص‌های گفتمان» بررسی می‌شود. در این حوزه می‌توان از سطح توصیف استفاده کرد که بر مبنای آن، واژگان و ساخت‌های نحوی، از نظر ارتباط آن‌ها با ارزش تجربی، رابطه‌ای و بیانی مورد بررسی قرار می‌گیرند. واژگان نشان می‌دهند که چه جنبه‌هایی از واقعیت مورد نظر مشارکان سخن است و کلمات یا عبارات دگرسان، نشان از شیفتگی نسبت به جنبه‌ای از واقعیت دارد. در این نوع از بررسی‌ها جنبه رسمی یا محاوره‌ای بودن کلمات و استعاره‌هایی که وابستگی ایدئولوژیک متفاوتی را نشان می‌دهند، باید مورد توجه قرار گیرند. در سطح نحوی، تحلیل فرایندها و مشارکان رخدادها، وجود یا عدم حضور کنشگر نامشخص، جملات معلوم و مجهول و

مثبت و منفی، وجوه دیگری از جنبه تجربی را نشان می‌دهند (فرکلاف، ۱۳۸۰، صص. ۱۷۶-۱۷۹). برای تحلیل ساختار زبانی این شعر، نکاتی را می‌توان مورد توجه قرار داد:

۲-۳-۲. فرایندهای دستوری

فرایندهای دستوری در این ترانه با ساختارهای دستوری جملات خبری، پرسشی، عاطفی، امری، گره خورده است و ارزش تجربی دارند؛ یعنی تصویرگر دانش و تجربه تولیدکنندگان گفتارند یا ارزش رابطه‌ای دارند؛ یعنی روابط اجتماعی مشارکان کلام را نشان می‌دهند. «آفت سیبی که نعشش همیشه زیر درخت خودش بود» (جمله خبری)، «از تشنگی نصف‌جونه، این مشک دستاش و عمری نذر ابوالفضل کرده» (جمله عاطفی)، «این صورت استخونی از فقر سیلی که می‌خورد، درد و فراموش می‌کرد» (عاطفی)، «ماندن از شهر و دیار» عبارات و کلماتی هستند که ارزش تجربی دارند و گفتمان خودی را در برابر گفتمان متقابل قرار می‌دهد. همچنین تکرار جملات در ساختار خبری و کاربرد مکرر واژه‌های مهم، سبب انسجام متن شده است. ضمن آنکه این عبارات دیدگاه گوینده اصلی را به‌طور ضمنی نسبت به اطرافیان نشان می‌دهد. راوی از جامعه و افراد آن راضی نیست و در آن احساس امنیت و آسودگی نمی‌کند. از سویی دیگر می‌توان دیدگاه افراد جامعه نسبت به او و نادیده گرفته شدنش توسط آن‌ها را دریافت. ابیاتی که این کلمات در آن‌ها به کار برده شده‌اند، با ساختار خبری و عاطفی به فراموشی یک نسل اشاره دارد و گویای رابطه دوسویه پدر، فرزند هستند:

این صورت استخونی از فقر سیلی که می‌خورد، درد و فراموش می‌کرد (جمله خبری، گفتمان خودی).

البته یادم نمی‌ره، وقتی جوون بود با فوت خورشیدو خاموش می‌کرد (جمله خبری، گفتمان خودی).

ای چرک رو اسکناسا، ارابه ناشناسا، پیکان دل‌تنگ، بابا (جمله عاطفی، گفتمان خودی).
بارِ تلنبار مونده، از شهر و از یار مونده، قربانیِ جنگ، بابا (جمله عاطفی، گفتمان متقابل).

ای آخرین شاهنامه، افسانه بی‌ادامه، بی‌سنگ و کباده بابا (جمله عاطفی، گفتمان خودی).
تنهایی پرده‌خونا، ته مونده پهلونا، از اسب افتاده بابا (جمله عاطفی، گفتمان خودی).
ابیات این ترانه از صفت‌های بدون موصوفی بهره گرفته است که ارزش بیانی دارند و هویت اجتماعی فرد حاضر در ترانه و افراد هم‌تراز او را نشان می‌دهند که گوینده (اغلب به کنایه) درباره آن‌ها ارزش‌گذاری می‌کند. منظور از «ارزش‌گذاری»، ایجاد انگیزه و قرار دادن مخاطب در موقعیتی است که درمورد مشارکان، کنش‌ها یا وضعیت‌ها دیدگاه مثبت یا منفی پیدا کند. تأثیر عاطفی، داوری و بهادهی، از انواع ارزش‌گذاری هستند (خیرآبادی، ۱۳۹۶، صص ۶۹-۷۱). صفت‌ها و قیدها ساختارهایی هستند که در ارزش‌گذاری نقش به‌سزایی دارند. در این ترانه، داوری گوینده را نسبت به خود، بیش از هر چیز صفاتی در اغلب آرایه‌های بلاغی می‌توان یافت، مانند «چوب خورده» برای موصوف جنگل، «لگدخورده» (...شیر)، «...مرده» (مرغابی)، «آفت‌زده» (سیب) و... صفت‌های برشمرده هستند که پدر در نقش یک رزمنده، موصوف همه آن‌هاست. این عبارات از جمله مواردی هستند که پدر پیش از آنکه خبر به مخاطب برسد، برای خود به کار برده است و شنونده آن پسر بوده و حالا پسر رابط بین نسل امروز با پدرش است. از نظر رویکرد گفتمان مکالمه این نوع صفات ارزش تجربی دارند، زیرا وجوه دیگری از دیدگاه ایدئولوژیک گوینده را نشان می‌دهند و موضع اعتراض و شکایت او را به خوبی بیان می‌کنند. تمام این عبارات ارزش‌هایی

چندگانه دارند، زیرا جنبه‌هایی از واقعیت زندگی سوژه را بازنمایی می‌کنند (ارزش تجربی) و از سویی دیگر به جایگاه او در ارتباط با افراد مختلف، چه آنان که در بافت متن هستند و چه افرادی که ناخودآگاه در ذهن مخاطب به تصویر درمی‌آیند، اشاره دارند (ارزش رابطه‌ای)؛ البته نقش استعاره را چه از دید بلاغی و چه از دید زبان‌شناسی در تحلیل زبانی برای شناخت انسجام متن در گفتمان نباید نادیده انگاشت. در قطب استعاری زبان، به اصل انتخاب از روی محور جانشینی توجه می‌شود و نشانه‌ها به نحوی در کنار هم قرار می‌گیرند که از لحاظ وزنی، آوایی یا به نوعی دیگر معادل باشند. از این روست که یاکوبسون می‌گوید: «کارکرد شعری زبان، اصل معادل بودن واژگان را از محور انتخاب به محور ترکیب فرا می‌افکند» (یاکوبسن، گروه مؤلفان، ۱۳۶۹، ص. ۷۸). این نوع از استعاره‌ها هم در سطح جمله و هم فراتر از جمله در سطح گفتمان می‌تواند نمود پیدا کند. در این مکالمه استعاره‌هایی چون «جنگل چوب‌خورده»، «شیر لگدخورده»، «مرغابی مرده»، «سیب آفت‌زده»، «ویرونه شاه مقصود» و... فرایندهایی بر محور جانشینی و براساس رابطه مشابهت هستند که گرایش گوینده به قطب استعاری زبان و مخیل‌ترین نوع کلام را نشان می‌دهند. عناصر گفتمان‌ساز مانند استعاره، مجاز، تشبیه و... از کاربردهای بلاغی صرف به سوی مرکزیت مفهوم‌ساز فرهنگی و اجتماعی جهت یافته‌اند. براساس این رویکرد، کلام از سطح نشانه‌های صرف اطلاع‌رسانی به سمت نشانه‌های فرهنگی و عمومی ارجاع داده می‌شود، مثل «چرک رو اسکناسا»، «ارابه نانشاسا، پیکان دلتنگ، بابا»، «پشت لبخند سه‌درچهارم». در این رویکرد، استعاره‌ها نقش دارند، زیرا «در بیان تجربه‌های انسان و تفسیر آن مرکزیت دارند و می‌توان استعاره را نیروی انسجام‌دهنده در گفتمان فرض کرد» (پونتروتو، ۱۳۹۰، صص. ۳۳۱-۳۴۷).

افعال این مکالمه نیز اغلب به صورت شناسه‌ی سوم شخص مفرد و در بیشتر ابیات بدون ذکر فاعل به کار رفته‌اند، مرجع کنشگر تمام این افعال، واژه‌ی خطابی و توصیفی «بابا» است که گوینده ترجیح می‌دهد اندکی مبهم باقی بماند و مخاطب را برای درک شرایط او به تلاش وا دارد. وجود افعالی چون «فراموش کردن»، «خاموش کردن»، «لبخند ژکوند زدن»، «دلتنگ شدن»، «تلنبار ماندن» و... با بار معنایی منفی بر تأثیرگذاری این گفتمان افزوده است. افعال و جمله‌ها بیشتر از نوع مجهول‌اند. به‌عنوان نمونه در دو جمله «بار تلمبار مونده» و «شیر لگدخورده»، اگرچه مرجع کنش پدر (بابا) است، اما راوی، انتخاب کنشگر اصلی این افعال را به عهده‌ی مخاطب نهاده است. مشخص نبودن فاعل در بسیاری از عبارات ترانه، دست مخاطب را برای تصمیم‌گیری و نتیجه‌گیری نهایی باز می‌گذارد و مقدمات فهم متن را فراهم می‌آورد. در این ترانه افعال مضارعی که متعلق به روایت زمان حال هستند، به نسبت افعال ماضی و روایت گذشته، از بسامدی بیشتر برخوردارند. این امر هم به خودی خود وضعیت کنونی و اهمیت شرایط حال کنشگر اصلی متن را پررنگ‌تر می‌کند.

۲-۳-۳. فراگفتمان

فراگفتمان^{۱۲} عبارت‌های خودبازتابی هستند که نویسنده معانی تعاملی در متن را به‌وسیله‌ی آن‌ها بیان می‌کند (Hyland, 2005, p. 37). در ترانه‌ی مورد نظر، بر اساس طبقه‌بندی هایلند، تقویت‌کننده‌هایی که با قید «همیشه/همش»، «بی»، «پر»، «دیگه» و... بازنمایی شده‌اند، از این جمله‌اند. رنکما^{۱۳} این نوع از واژگان را نشانگر گفتمانی^{۱۴} می‌نامد. از نظر او نقش اصلی این واژگان، نشان‌دارکردن چیزی و نشان دادن جنبه‌هایی از نگرش گویندگان است؛ اصوات، حروف ربط و قیدها و عبارات خاصی همچون قید زمان «عمری» در ترکیب «دستاش و عمری نذر ابوالفضل کرده»، یا حروف ربطی چون «که» در عبارت «از فقر سیلی که

می‌خورد، درد و فراموش می‌کرد»، یا تکرار دریا در عبارت «دریاست دریای تابوت»، یا قید «دیگه» در جمله «امروز دیگه نقش مهمی ندارم توی تئاتر شماها» و حرف ندای «ای» در جمله «ای آخرین شاهنامه» و یا ترکیب‌هایی چون «بی‌سنگ و کباده» و «افسانه بی‌ادامه» از این گونه‌اند که «نشانه‌گرایی خارج از مفهوم گزاره‌ای جمله و بیشتر نشان‌دهنده نقش عاطفی گفتمان و نگرش گوینده به عبارت هستند» (Renkema, 2012, p. 139).

۲-۳-۴. ارتباطات فراجمله‌ای

از نظر مفسر، ویژگی‌های صوری متن درحقیقت به‌منزله سرنخ‌هایی هستند که عناصر دانش زمینه‌ای، ذهن مفسر را فعال می‌سازند و تفسیر، محصول ارتباط متقابل و دیالکتیکی این سرنخ‌ها و دانش زمینه‌ای ذهن مفسر خواهد بود (فرکلاف، ۱۳۸۰، ص. ۲۱۵). برخی از این ویژگی‌های صوری و ارتباطات فراجمله‌ای ترانه مورد نظر را می‌توان به صورت زیر نشان داد:

الف. توالی

توالی، ارتباط بین پاره‌گفتارهای یک مکالمه و جفت‌های هم‌جوار است. در تحلیل مکالمه‌ای متن در شرایطی که گویندگان ثابتی مکالمه‌های مختلفی را اجرا می‌کنند، می‌توان با بررسی جفت‌های هم‌جوار به پاسخ‌های ترجیحی دست یافت؛ یعنی پاسخ‌هایی که گوینده، آزادی عمل کم‌تری در آن دارد و بیشتر قابل انتظار است (پالتریچ، ۱۳۹۶، ص. ۱۵۱). مکالمه فقط شامل توالی‌های مرتبط نیست، بلکه نامکالمه و جملاتی را شامل می‌شود که حین مکالمه افراد بیان می‌شود. منظور از نامکالمه آن است که در یک مکالمه و ضمن یک روایت، چه پاره‌گفتی به کار برود که ادامه منطقی پاره‌گفت پیش از خود نباشد

(نوروزپور و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۳۷۱). این پاره‌گفت‌ها می‌توانند بیان یک تقاضا یا عبارات تأکیدی چون: «بله، خب و...» باشند یا به نوعی نقشی توضیحی داشته باشند، مانند شرح رویدادی خاص و یا اینکه حاوی توصیه‌ای اخلاقی باشند؛ این‌گونه نامکالمه‌ها در گفتمان این ترانه دیده نمی‌شوند.

این ترانه، فاقد بخش آغازی است و پایان‌بندی مشخصی ندارد، اما «سخن‌گشایی» در آن به خوبی صورت گرفته است و جفت‌های مجاور مکالمه با هم مزدوجند. جفت‌هایی خلاقانه یا کلیشه‌ای که گوینده آزادانه آن‌ها را بیان کرده است. مانند:

دریاست / مرغابی مرده
تنهایی پرده‌خونا / ته مونده پهلونا
بار تلنبار مونده / از شهر و از یار مونده
بزم عروسی / مجلس سوگواری
تسبیح / سجاده

توالی به جز ارتباط بین پاره‌گفتارهای یک مکالمه، در تعاملات بینافردی نیز نقش دارد. «ون‌دایک» کنش‌های متقابل افراد را که به هم مربوط هستند، «تعامل» می‌نامد. این مکالمه از لحاظ توالی، یکدست و یک‌جانبه است و کنش افراد هم یک‌سویه در مکالمه کنشگرها یا مشارکان متفاوت به کنش آگاهانه و هدفمند دست می‌زنند، بنابراین گاه مکالمه‌ها را باید از این منظر بررسی کرد که آیا کنشگران یک مکالمه واقعی هستند یا یکی از آن‌ها کنشگر واقعی و دیگری کنش‌پذیر است. مسیر مکالمه را در این نمونه اگر چه «پسر: فرزند» در ظاهر هدایت می‌کند و کنشگر اصلی به نظر می‌آید، در واقع این پدر است که پیش‌برنده واقعی سیر روایت و کنشگر واقعی است و پسر کنش‌پذیر است، به عبارتی دیگر این مکالمه مبتنی بر تعامل نیست و یک‌سویه است.

ب. نوبت‌گیری

«رنکما» نقطه واگذاری نوبت را گذر ارتباطی^{۱۵} می‌نامد که تابع قوانینی است؛ اگر گوینده سخن‌گوی بعدی را انتخاب کند، نوبت به اجبار در اختیار دیگری قرار می‌گیرد و اگر واگذاری نوبت مستلزم استفاده از این تکنیک نباشد، با توجه به نیاز و تصمیم مشارکان، نوبت‌گیری اتفاق می‌افتد (Renkema, 2012, p.163). هیچ قاعده‌ای از پیش تعیین شده‌ای برای مشخص کردن نظم نوبت‌گیری در بین مشارکان حاکم نیست. تعداد نوبت‌گیری‌های هر یک از شرکت‌کنندگان در مکالمه هم، نظم خاصی نمی‌طلبد. در مکالمات رسمی که مشارکانی از رتبه‌های مختلف اجتماعی حضور دارند، مسئله نوبت‌دهی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند، اما در گفت‌وگوهایی همچون مکالمه نمونه (ترانه مورد نظر) که غیررسمی است و تنها دو شرکت‌کننده دارد، این مسئله اهمیت چندانی ندارد. در این نمونه، نخستین «پاره‌گفت» نسبتاً طولانی است، زیرا گوینده به شکوه و گلایه کردن می‌پردازد و اندوه درونی خود را از رنج‌هایی که پدر متحمل شده، به زبان می‌آورد و به اتفاقاتی که در گذشته رخ داده است، واکنش نشان می‌دهد. پس از آن، فعل «می‌گفت» راهکاری برای تغییر جهت کلام به سمت پدر و از زبان اوست.

بیت اول:

این جنگل چوب‌خورده تو نعره‌های خفیفش شیر لگدخورده داره
دریاست، دریای تابوت، رو شونه‌های نجیفش مرغابی مرده داره

بیت هفتم

می‌گفت: «جاهل که بودم؛ عمر عزیزم هدر شد توی صف سینماها»
می‌گفت: «امروز دیگه نقش مهمی ندارم توی تئاتر شماها»

۲-۳-۵. کنش‌های گفتاری

از دیدگاه «آستین»^{۱۶} در هر پاره‌گفتی سه نوع کنش بیانی (معنای تحت‌اللفظی)، کنش منظوری (معنای مورد نظر گوینده) و کنش تأثیری وجود دارد. اصطلاح کنش گفتار در اصل به کنش منظوری اشاره دارد. در تحلیل مکالمه، درک این تمایز بسیار مهم است. فاصله‌گوینده و مخاطب بر میزان کنش‌های گفتاری مستقیم و غیرمستقیم تأثیر می‌گذارد. پرسش‌های اساسی در این خصوص عبارت‌اند از: چه گزاره‌هایی به صورت کنش گفتاری غیرمستقیم بیان می‌شود؟ این جملات بیشتر از سوی چه گوینده‌هایی به کار می‌رود؟ و... (نوروزپور و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۳۷۵). توجه به انواع کنش‌های گفتاری در تحلیل مکالمه، نکات دیگری را در معنی متن نشان می‌دهد.

در ترانه «شاه مقصود» از مجموع ۶۴ جمله شناسایی شده، ۳۵ مورد عاطفی و تأثیری و ۲۸ مورد دیگر اظهاری هستند. «نوبت اولیة» مکالمه، حاوی ۲۹ جمله است که فقط ابیات نخست تأثیری و بقیه اظهاری و در خدمت شرح، توصیف و گزارش واقعیت از دیدگاه گوینده هستند. پس از این و به دنبال چرخش کلام از پسر به سوی پدر، کنش‌های تأثیری بر کنش‌های اظهاری غالبند و می‌توان گفت در این ترانه تلفیقی، گزارش اعتراض‌گونه پسر و تأثر پدر در دو کفه ترازو و در تعادل‌اند.

۲-۳-۶. تلویح مکالمه‌ای^{۱۷}

تلویح مکالمه‌ای به صورت‌های «گفتار پنهان» یا «تضمن» هم ترجمه شده است و از مفاهیم حوزه کاربردشناسی است. هر استنباط عقلانی بر اساس عرف، تلویح است. این مفهوم در برابر استلزام قرار می‌گیرد که براساس منطق است. تلویح، افزون بر معنای عبارت و پیام

است و با مفروض داشتن رعایت اصول همکاری استنباط می‌شود. به‌عنوان نمونه در دو مصراع:

می‌گفت: «ما مرغ شامیم حالا، یا بزم عروسی، یا مجلس سوگواری»

می‌گفت: «فرقی نداریم. فرق ما دوتا شبیه اسب کالسکه‌ست و گاری»

از نظر «گرایس» شنونده برای درک تلویح از اطلاعات بافت زبانی و غیرزبانی و دانش پس‌زمینه‌ای کمک می‌گیرد. گوینده یا پاسخ‌گو، از طریق تلویح، معنایی بیش از معنای جمله در اختیار مخاطب می‌گذارد. ممکن است گوینده به دلایلی مختلف همچون دلیل قانونی یا اصول اخلاقی و ملاحظات سیاسی قادر به پاسخ نباشد و این عوامل او را به نقض یکی از اصول راهبردی بکشانند (همان، ص. ۳۷۷).

می‌گفت جاهل که بودم عمر عزیزم هدر شد توی صف سینماها

می‌گفت امروز دیگه نقش مهمی ندارم توی تئاتر شماها

شنونده در این بیت از ملاحظات اخلاقی سخن می‌گوید، اما تلویح به‌کار رفته در عبارت «نقش مهمی ندارم توی تئاتر شماها» معنایی بیش از معنای جمله را به مخاطب می‌رساند. درک همین ملاحظات، نوعی تحلیل گفتمانی است. البته تلویح مکالمه‌ای متقدانی هم دارد، از جمله براساس دیدگاه «جانستون» این مفاهیم مبتنی بر این پیش‌فرض هستند که شنونده معنای مورد نظر گوینده را دقیقاً درک کرده است؛ همچنین به راحتی نمی‌توان مشخص کرد که این معانی ضمنی در تعاملات واقعی چگونه عمل می‌کنند (Johnstone, 2009, p.233).

۷-۳-۲. قاب، ژانر و کنش اجتماعی

هدف از بیان جزئیات یک گفتمان، توصیف آن به‌عنوان بخشی از یک فرایند اجتماعی است. این کنش اجتماعی نشان می‌دهد که چگونه ساختارهای اجتماعی به یک گفتمان تعیین می‌بخشند. هر تعامل زبانی در بستر زمان و مکانی خاص صورت می‌پذیرد و در محیطی خنثی و خلأ انجام نمی‌شود. شرکت‌کنندگان در مکالمه، هر کدام با توجه به جایگاه

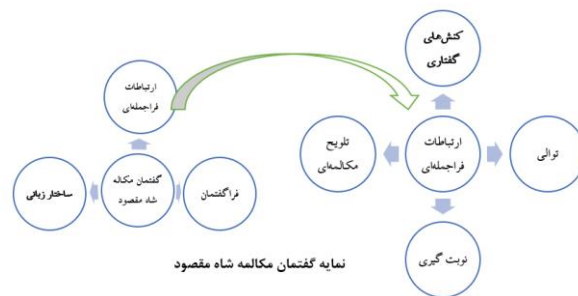
اجتماعی و مقولات فردی خود وارد تعامل می‌شوند؛ بنابراین هر تعاملی در ارتباط با بافت اجتماعی صورت می‌پذیرد که شامل مشارکت‌کنندگان و نسبت میان آنهاست. این امر موجب می‌شود که هرگونه مطالعه در حوزه گفت‌وگو از رویکردهای علوم اجتماعی تأثیر بپذیرد. تحلیل مکالمه یا گفتمان مکالمه‌ای، ارتباطی تنگاتنگ با جامعه‌شناسی دارد، زیرا در تحلیل نظام تعاملی، روش‌شناسی متمایز و تمرکز بر جزئیات با دیدگاه‌های جامعه‌شناسی سنتی هم‌خوانی ندارد (Woffitt, 2005, p.186). متن و بافت با یکدیگر در ارتباط هستند و هر فرد مکالماتش را حتی اگر به سادگی مکالمات روزمره باشد، با توجه به موقعیت زمانی، مکانی و مقولات وابسته به آن طرح‌ریزی، هدایت و تفسیر می‌کند.

در این ترانه، دیالوگی به صورت «گفتم، گفت» صورت نمی‌گیرد، اما روند بازنمایی گوینده مکالمه را شکل می‌دهد: «افسانه بی‌ادامه»؛ «بی‌سنگ و کباده بابا»؛ «می‌گفت: از من گذشته، می‌رفت» نشان از سکوت یک سوی گفت‌وگوست. شاعر، خوانش خود از «پدر» را در تعامل با بافت اجتماعی ارائه می‌دهد. «ده سال هر روز راه دواخونه‌ها رو ترک موتور گریه کرده» این گریه لزوماً از سر فقر نیست، بلکه ناشی از دردی است که سال‌ها بر دوش می‌کشد: «ای سرفه‌های پر از دود»؛ «قربانی جنگ». این گزاره‌ها توصیف‌هایی برای نشان دادن جایگاه اجتماعی و مقوله‌ای فردی است که در روندی انتقادی و ضد جنگ در قابی اجتماعی، مکالمه‌ای و غیررسمی بازتابانده می‌شود.

ون دایک برای تحلیل قراردادهای تعامل، از واژه «قاب» استفاده می‌کند. قاب‌های اجتماعی این امکان را به هر کنشگر زبانی می‌دهند که به راحتی پاره گفتارها را تفسیر و در تعامل نقش خود را بازی کند، زیرا هنجارها و قواعدی ثابت این چهارچوب‌ها را حفظ می‌کند. قاب‌ها را می‌توان از نظر رسمی یا غیررسمی بودن، عمومی یا خصوصی بودن، باز، بسته یا نیمه باز بودن، هدایتگری یک‌جانبه یا چند سویه، ارتباط درونی با قاب‌های دیگر، نوبت‌گیری، جفت‌های پیوسته، نوبت آزاد یا مقید داشتن و اشتغال بر اعمال قرین متنی، مورد

بررسی قرار داد (ون‌دایک، ۱۳۹۴، صص. ۳۳۲-۳۶۵). عوامل تعیین‌کننده ژانر یا قاب، مخاطب، هدف، موقعیت متن، پیش‌توالی و درجه رسمی بودن است (پالتریج، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۶).

قاب در ترانه مورد بررسی، مکالمه غیررسمی است که علی‌رغم ظاهر ساده، دارای ساختاری منسجم و با هویت‌های اجتماعی مشارکان مرتبط است. مشارکان درمورد لحظات زندگی با یکدیگر در تعاملند، معانی را منتقل می‌کنند و درباره جهان خود سخن می‌گویند. پدر از نسل واقعیت‌های درون جامعه است. می‌گفت: «جاهل که بودم؛ عمر عزیزم هدر شد توی صف سینماها» از نظر فرزند؛ پدر مانند روحی شده است که «کنج اتاق سرگرم بخت خودش بود» از نظر او، پدر آخرین پهلوان شاهنامه است، بنابراین تعامل با وضعیت مدرن برای او ناگوار است. زندگی متناقض‌نمای پدید آمده، او را که از دوره «پهلوانان» است، درگیر مناسبات دوران مدرن کرده است. می‌گفت: «پشت لبخند سه‌درچهارم قسط عقب‌مونده دارم» جهان پدر، جهان رنج‌هاست. جهان «پیکان دلتنگ»؛ «چرک رو اسکناسا» لحظات زندگی پدر برای فرزند نیز رنج‌آور است، به گونه‌ای که از خلال این ترانه می‌توان تعامل مشارکان را بدون ملاحظات اجتماعی و آزادانه دریافت، همچنین می‌توان نقد ساختار قدرت را به‌طور ضمنی و نقد فرهنگ عامه را به وضوح مشاهده کرد. حد تعاملات در این گفت‌وگو کاملاً آشکار است و ارتباط عاطفی افراد مکالمه و هویت آن‌ها را نشان می‌دهد.

نمودار ۱: نمایه گفتار مکالمه شاه مقصود

Figure 1: Shahmaqsood Conversation Discourse Index

۴-۲. تفسیر متن

جان‌مایه یک متن عبارت است از خلاصه تفسیر آن به‌عنوان یک واحد کل که مفسر می‌تواند به آن دست پیدا کند (فرکلاف، ۱۳۸۰، ص. ۲۱۹). در این مرحله مناسبت‌های اجتماعی و دیدگاه‌های مشارکان گفت‌وگو مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد تا بتوان زمینه‌های اجتماعی و ایدئولوژیک تولید مکالمه را شناسایی کرد. این مرحله با دیدگاه فرکلاف در سطح تبیین یکسان است. او تبیین گفتمان را کنشی اجتماعی می‌داند و نشان می‌دهد که ساختارهای اجتماعی چگونه به گفتمان تعیین می‌بخشند. علاوه بر این، تبیین نشان می‌دهد که گفتمان‌ها می‌توانند چه تأثیرات بازتولیدی بر آن ساختارها بگذارند؛ تغییراتی که منجر به حفظ یا تولید ساختارها می‌شود. همچنین نشان می‌دهند چه عناصری از دانش زمینه‌ای دارای خصوصیت ایدئولوژیک هستند. آیا گفتمان نسبت به دانش زمینه‌ای هنجاری است یا خلاق و در خدمت حفظ روابط قدرت است یا در جهت دگرگون ساختن ساختار قدرت (فرکلاف، ۱۳۸۰، صص. ۲۱۳-۲۵۲). با این توضیحات در مورد تبیین و تفسیر این ترانه می‌توان گفت که ساختار مفهومی، این اثر توانسته است با ایجاد گفتمان مشترک میان کنش‌گر و کنش‌پذیری که در ظاهر پسر است و در واقع می‌تواند حتی متعلق به نسل بعد از خود باشد، به ترویج ارزش‌های پیش‌داشته هویتی و تاریخی بینجامد. به این صورت که شاعر وارد حیطه نشانه‌های اختصاصی و شبکه ذهنی - زبانی مخاطب می‌شود. او به دنبال طرح تجربه‌هایی در قالب اشیا، مفاهیم، قالب‌ها و ساختارهاست و در این راه از استعاره‌های متعدد بهره می‌گیرد.

کاربرد وسیع استعاره، زمینه را برای گسترش صور خیال از سطح واژگانی به سطح گزاره‌های شعری مهیا کرده و عاملی شده است که کنش‌پذیر علاوه بر لذت بردن از ترکیبات بدیع، آگاهانه با فضای فکری و ایدئولوژیک شعر همراه شود.

کنش‌گر با استفاده از وجه روایی، برای به تصویر کشیدن وضعیت پدر از مصداق‌هایی چون «شیر لگد خورده»، «بار تلنبار مونده»، «سرفه‌های پر از دود»، «آخرین شاهنامه» و... که برای مخاطب ملموس و امروزی هستند، استفاده می‌کند و با گفتن از «گریه‌های پدر»، «قسط‌های عقب مانده»، «قربانی جنگ» بودن و نادیده گرفته شدن او توسط اجتماع، مخاطب را با خود همراه می‌سازد. در این ترانه روایی و داستان‌واره، شاعر با زبانی معترضانه و انتخاب آگاهانه انگاره‌های آوایی، ترتیب تصویرها، مصوت‌ها و صامت‌ها در بافت لفظی و معانی و ارجاعات متنی و نیز پیوند زدن متن زندگی امروز با زندگی مردی از دیروز و جنگ، بر جنبه تأثیرگذاری و عاطفی و اقناعی ترانه افزوده است. در این پیوند، به کمک سازوکارهای زبان، بخشی از ساختار فرهنگی نسل جنگ با ساختار فرهنگی نسل نو نمایان می‌شود:

می‌گفت: «ده سال هر روز راه دواخونه‌ها رو ترک موتور گریه کرده

از اون سر چاله‌میدون تا این سر توپخونه با توپ پر گریه کرده»

گلایه مرد از نسلی است که آگاهانه نمی‌بیند و ژست بی‌اعتنایی می‌گیرد و شاعر آگاهانه بر این امر اصرار می‌ورزد که «مهم‌ترین و دردناک‌ترین تجربه‌ای که زندگی را سهمگین و وحشتناک می‌کند، در فراسوی درد ناکامی طرد شدگی و تنهایی و غربت است» (صنعتی، ۱۳۸۰، ص. ۱۶۴).

۳. نتیجه

تحلیل مکالمه‌ای گفتمان به‌عنوان رویکردی میان‌رشته‌ای، در بررسی متون از سطح جمله و کلام فراتر رفته، به بافت موقعیتی شکل گرفته در متن توجه می‌کند. در این پژوهش ترانه شاه مقصود با مضمون ادبیات اعتراض و جنگ بررسی است و بیان شد که روایتی غیرخطی

از زندگی پدری است که درگیر آسیب‌های جنگ است. فرزند، راوی رنج‌های اوست. شاعر با انتخاب هوشمندانه فرزند به‌عنوان راوی به انتقاد از گسست نسلی می‌پردازد و به وجه اشتراک در ادراک بلاواسطه فرزند اشاره دارد. از نظر وی طی مکالمه در قاب‌بندی اجتماعی غیررسمی می‌توان تحولات تاریخی، اجتماعی را مورد انتقاد قرار داد. ترانه «شاه مقصود» بخش‌های مغفول زندگی مدرن را به نقد می‌کشد و نشان می‌دهد که چگونه خاستگاه‌های عقیدتی و اجتماعی منجر به وضعیتی پیچیده می‌شود که در نهایت به مغفول ماندن یک نسل از سرنوشت نسلی دیگر می‌انجامد. با توجه به رویکردهای برگرفته از زبان‌شناسی، تحلیل مکالمه این اثر در سه سطح ساختار، زبان و ارتباطات فراجمله‌ای صورت پذیرفت. بررسی ما در سطح ساختاری نشان می‌دهد که فرایندهای دستوری متعدد در این ترانه دیده می‌شوند که ارزش تجربی دارند؛ یعنی تصویرگر دانش و تجربه تولیدکنندگان گفتارند یا ارزش رابطه‌ای دارند؛ یعنی روابط اجتماعی مشارکان کلام را نشان می‌دهند. گرایش گوینده به قطب استعاری زبان و کلام مخیل بسیار است. در این میان، عبارات تشبیهی و عناصر فراگفتمانی نیز قابل توجه هستند. قاب متن مورد بررسی، مکالمه غیررسمی است که علی‌رغم ظاهر ساده، دارای ساختاری منسجم و با هویت‌های اجتماعی مشارکان مرتبط است. مشارکان درمورد لحظات زندگی با یکدیگر در تعاملند، معانی را منتقل می‌کنند و درباره جهان خود سخن می‌گویند. در این تعامل مشارکان (پدر و پسر) بدون ملاحظات اجتماعی و آزادانه سخن می‌گویند و در آن می‌توان نقد ساختار قدرت به‌طور ضمنی و نقد برداشت عمومی از یک نسل را به وضوح از منظر گویندگان دریافت. این ترانه با بازتولید دو گفتمان اجتماعی و فرهنگی خاستگاه‌های هریک را در مواجهه با پدیده اجتماعی جنگ و تبعات آن نشان می‌دهد. شاعر با استفاده از اشکال و ابزارهای ارتباط کلامی و مکالمه‌ای، قابی غیررسمی پدید می‌آورد که از نظر روش‌شناختی «بافت

موقعیت» را برجسته می‌کند. ساختار زبان این اثر با بهره‌گیری از واژگان و عبارتهای ساده و غیررسمی مانند «شیر لگدخورده»؛ «طفلك همه‌اش لنگ نونه»؛ «اون سر چاله میدون» و... انباشت شده است. در سطح ارتباطات فراجمله‌ای نیز با کاربرد جفتهای هم‌جوار و متناقض‌نماهای مکالمه‌ای، تلویحاتی نظیر «فرق ما دوتا شبیه اسب کالسکه‌ست و گاری»؛ «ارابه ناشناسا»؛ «این مشک دستاش و عمری نذر ابوالفضل کرده» و... را برجسته ساخت. در باب ارتباط با کنش اجتماعی نیز این ترانه دارای مکالمه‌ای واقعی به‌منابۀ متنی گفتمانی است که مبین روابط اجتماعی میان روزگار جدید و انگیزه‌های جامعه‌شناختی پدر - مصداق نوعی - در بستر اجتماعی است.

یادداشت:

این پژوهش با پشتوانۀ صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران (Iran National Foundation:INSF) به شماره ۹۹۰۱۴۹۱۹ به انجام رسیده است.

پی‌نوشت‌ها

1. analyze discourse
2. epistemology of dialogue
3. rhetorical
4. referential
5. thematic
6. focus
7. J. Sinclair
8. M. Kult Hard
9. Norman Fairclough
10. Eggins
11. Slade
12. Metadiscourse
13. Renkema

14. Discourse Markers
15. Transition-relevance Place
16. Austin
17. Implicature

منابع

- آسابرگر، آ. (۱۳۹۸). تحلیل گفتمان کاربردی؛ فرهنگ عامه. رسانه‌ها و زندگی روزمره. ترجمه ح. پاینده. تهران: مروارید.
- آفاگل‌زاده، ف. (۱۳۹۴). تحلیل گفتمان انتقادی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- آفاگل‌زاده، ف.، و صیادی، ن. (۱۳۹۲). توصیف زبان‌شناختی ویژگی‌های واژگانی گفتمان مکالمه پیام کوتاه زنان و مردان فارسی زبان. نشریه مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران، ۱، ۲۱-۴۶
- آفاگل‌زاده، ف.، و طارمی، ط. (۱۳۹۵). تحلیل زبان‌شناختی گفتمان‌های رقیب در پرونده بوریس‌های تحصیلی: رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف. جستارهای زبانی، ۶ (۳۴)، ۳۹۱-۴۱۴.
- پالتریج، ب. (۱۳۹۶). درآمدی بر تحلیل گفتمان. ترجمه ط. همتی. تهران: نشر نویسه پارس.
- پونترتو، د. (۱۳۹۰). نقش انسجام‌دهنده استعاره شناختی در گفتمان مکالمه. ترجمه ت. امراللهی. در مجموعه مقالات استعاره و مجاز با رویکرد شناختی. گردآوری آنتونیو بارسولونا. ترجمه فرزانه سجودی، لیلا صادقی، تینا امراللهی. تهران: نقش جهان.
- ریما مکاریک، ا. (۱۳۸۵). دانشنامه نظریه ادبی معاصر. ترجمه م. نبوی و م. مهاجر. تهران: آگه.
- شرفی، م. ر. (۱۳۸۲). مجموعه مقالات گسست نسل‌ها. تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۸۵). تجزیه و تحلیل نشانه معنائشناختی گفتمان. تهران: سمت.
- شعیری، ح. ر. (۱۳۹۴). مقاومت ممارست و مماشات: گفتمانی قلمروهای گفتمان و کارکردهای نشانه - معنائشناختی آن. جامعه‌شناسی ایران، ۱، ۱۱۰ - ۱۲۸.

- شعیری، ح.ر.، و ترابی، ب. (۱۳۹۱). بررسی شرایط تولید و دریافت معنا در ارتباط گفتمانی. *دانشگاه الزهراء (س)*، ۶، ۲۳-۴۹.
- صنعتی، م. (۱۳۸۰). *تحلیل‌های روان‌شناختی در هنر و ادبیات*. تهران: مرکز.
- فاولر، ر. (۱۳۹۵). *سبک و زیان در نقد ادبی*. ترجمه م. مشرف. تهران: سخن.
- فرکلاف، ن. (۱۳۸۰). *تحلیل انتقادی گفتمان*. گروه مترجمان. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- گروه مؤلفان (۱۳۶۹). *زبان‌شناسی و نقد ادبی (مجموعه مقالات)*. ترجمه م. خوزان و ح. پاینده. تهران: نی.
- لیکاف، ج. و جانسون، م. (۱۳۹۵). *استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم*. ترجمه ه. آقابراهیمی. تهران: علم.
- میلز، س. (۱۳۸۲). *گفتمان*. ترجمه ف. محمدی. زنجان: هزاره سوم.
- نوروزپور، ل.، محمدی‌نژاد، م.، و قربان‌پور، ن. (۱۴۰۰). *گفتمان مکالمه‌ای، روشی در تحلیل مکالمه در متون روایی و تاریخی*. *مطالعات زبانی و بلاغی*، ۲۵، ۳۵۷-۳۵۴.
- ولک، ر. (۱۳۸۳). *تاریخ نقد جدید*. ترجمه س. ارباب‌شیانی. تهران: نیلوفر.
- ون‌دایک، ت. (۱۳۹۴). *تحلیل متن و گفتمان*. ترجمه پ. کی فرخی. آبادان: پرسش.

References

- Aghagolzadeh, F. (2015). *Critical Discourse Analysis*. Tehran: Scientific and Cultural Publications Company.
- Aghagolzadeh, F., & Sayyadi, N. (2013). *Linguistic Description of Lexical Features in the Conversational Discourse of SMS among Persian-Speaking Men and Women*. *Journal of Studies of Languages and Dialects of Western Iran*, 1, 21-46.
- Aghagolzadeh, F., & Tarem, T. (2016). *Linguistic Analysis of Competing Discourses in the Case of Academic Scholarships: A Critical Discourse Analysis Approach Based on Fairclough*. *Bimonthly Journal of Linguistic Inquiries*, 6(34), 391-414.

- Asa Berger, A. (2019). *Applied Discourse Analysis; Popular Culture, Media, and Everyday Life*(H. Payande, Trans.). Tehran: Morvarid.
- Eggins, s& Slade, D. (1997). *Analyzing casual Conversation*. London: Cassell.
- Fairclough, N. (2001). *Critical Discourse Analysis*(Group of Translators). Tehran: Media Studies and Research Center.
- Fowler, R. (2016). *Style and Language in Literary Criticism*(M. Mosharraf, Trans.). Tehran: Sokhan.
- Group of Authors. (1990). *Linguistics and Literary Criticism* (Collection of Articles)(M. Khuzan & H. Payande, Trans.). Tehran: Ney.
- Hyland, Ken. (2005). *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. 1st Edition. Bloomsbury Academic.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2016). *Metaphors We Live By*(H. Agha Ebrahimi, Trans.). Tehran: Elm Publishing.
- Mills, S. (2003). *Discourse* (F. Mohammadi, Trans.). Zanzan: Hezareh Sevvom.
- Norouzpour, L., Mohamadinejad, M., & Ghorbanpour, N. (2021). *Conversational Discourse: A Method for Analyzing Conversation in Narrative and Historical Texts*. Linguistic and Rhetorical Studies, 12(25), 354-357.
- Paltridge, B. (2017). *An Introduction to Discourse Analysis*(T. Hamati, Trans.). Tehran: Neveseye Parsi.
- Pontoretto, D. (2011). *The Cohesive Role of Cognitive Metaphor in Conversational Discourse* (T. Amrollahi, Trans.). In Collection of Articles on Metaphor and Metonymy with a Cognitive Approach(Compiled by A. Barcelona, Translated by F. Sojoudi, L. Sadeghi, T. Amrollahi). Tehran: Naghsh-e Jahan.
- Renkema, Jan. (2012). *Introduction to Discourse Studies*. John Benjamins publishing Compan. university of Tilburg.
- Rima Makaryk, I. (2006). *Encyclopedia of Contemporary Literary Theory*(M. Nabavi & M. Mohajer, Trans.). Tehran: Agah.
- Sanati, M. (2001). *Psychological Analyses in Art and Literature* . Tehran: Markaz.
- Shairi, H. R. (2006). *Semiotic-Semantic Analysis of Discourse* . Tehran: SAMT.
- Shairi, H. R. (2015). Resistance, Practice, and Appeasement: The Territories of Discourse and their Semiotic-Semantic Functions. *Iranian Journal of Sociology*, 16(1), 110-128.

- Shairi, H. R., & Torabi, B. (2012). *Investigating the Conditions of Meaning Production and Reception in Discursive Communication*. *Biannual Scientific-Research. Journal of Alzahra University*, 3(6), 23-49.
- Sharifi, M. R. (2003). *Collection of Articles on the Generation Gap*. Tehran: Institute for Humanities and Social Studies.
- Van Dijk, T. A. (2015). *Text and Context Analysis* (P. Key Farrokhi, Trans.). Abadan: Porsesh.
- Wellek, R. (2004). *A History of Modern Criticism* (S. Arbab Sheybani, Trans.). Tehran: Niloufar.
- Wetherell, M. et al. (2003). *Discourse As Data*. London: Sage Publications Ltd.
- Woffitt, R. (2005). *Conversation analysis and discourse analysis: A Comparative and critical introduction*. London: Sage.